

TÜRK MEDYASININ HALK İNANIŞLARINA BAKIŞI

Doç. Dr. Mustafa ÜNAL*

Özet: *Bu çalışmada ülkemizde var olan bir takım inanış ve uygulamalara karşı Türk yazılı, sözlü ve görsel yayın kurumlarının bakışı ortaya konmuştur ve bu bakış açısı, dinleri kendine has bir yöntemle ele alan ve din bilimlerinde ayrı bir yere sahip olan Dinler Tarihi disiplinine göre halk dini ve resmî din kavramları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Halk inancı, resmî din, halk dini, medya.

The Approach of Turkish Media to Folk Beliefs

Summary: *In this study, it is exposed that Turkish written, oral and visual publication how views the some faith and predictions and this point of view is evaluated in terms of folk religion and the concept of 'formal religion', according to the discipline of Religions History which deal with religions with a special method and take an important part in the religion sciences'.*

Key words: Folk faith, formal religion, folk religion, media

Evrensel dinlerden her hangi birini kabul etmiş olan milletlerde, kabul edilen dinin bildirdiklerinden başka bir takım inanç ve uygulamalar bulunur ki, biz bunlara Halk inançları diyoruz. Halk inançları her ortamda yaşarlar, şekil değiştirirler, ama anlamını yitirmeden yeni adlar altında, kabul edilmiş olan *Resmî* (ya da *Kitabî*) dinler içinde varlıklarını sürdürürler. Halk inançlarına sistematik olarak *Halk Dini* adını verebiliriz, çünkü söz konusu topluluk, kabul etmiş olduğu evrensel dini, kendi anlayış ve yorumlama yeteneği ile yeniden şekillendirip kendi kültürel dünyası ile yaşamaktadır. Bununla birlikte, evrensel dinlerden birini kabul etmiş bütün ülkelerde Halk Dini deyimini, kurumsallığını ispat etmiş olan

---

* Erciyes Üni. İlahiyat Fak. Öğr. Üye.

Evrensel dinin etkinliğine alternatif olması kaygısı ve de toplumsal düzenin korunması düşüncesinden dolayı, popüler anlamda kullanılmamaktadır. Biz burada dinsel anlam içeren motif ve figürlerle ilgili olarak Halk inançları ve Halk dini kavramlarını kullanacağız.

Ülkemizde ve bütün dünyada tartışılırken Halk dini ile ilgili olmasından ötürü, Resmî (ya da Kitabî) din kavramını da Dinler Tarihi bakış açısına göre kısaca açıklamamız yerinde olacaktır:

Resmî/Kitabî Din, kurucuları ya da peygamberlerinin kutsal kitapta belirledikleri, daha sonra da şartlara göre reformcular tarafından ortaya konulan hüküm derecesindeki emir ve yasakların kurumsallaşmış formların tümüne denir. Bu tanıma göre, Yahudiliğin almış olduğu son şekil, Hıristiyanlığın Pavlos tarafından belirlendiği şekli ve daha sonraları konsiller sonucunda aldığı şekil, Budizm'in Budda Sakyamuni tarafından belirlendiği ve sonra da konsillerde aldığı şekil, Resmî/Kitabî Din olarak değerlendirilir.

İslamî anlayışa göre “Resmî İslam”, Müslümanlarca kesin doğru olarak inanılan vahye ve Hz. Peygamberin sünnetine uygun düşen inanç ve uygulamalardır. Ancak, bu iki temel kaynak içinde, hakkında hüküm bulunmayan konuların, “ulema” ya da “müctehid” tarafından tartışıldıktan sonra “şer’idir” fetvası verilen inanç ve uygulamalar (*icma*) da “resmî” sıfatı ile değerlendirilebilir. Bu noktada, *Hulefa-i raşidin* döneminden sonra İslam devletlerinde ortaya çıkan farklı görüş ve uygulamaları “Şer’î”, “İslamî” ve “Dinî” gibi mühürlerle resmîleştiren halifelerin uygulamaları, daha fazla siyasî, askerî ve otorite özelliği taşımasından dolayı, biz bu tür konuları göz ardı edeceğimizi belirtmemizde yarar görüyoruz (ilgili örnekler, doğudan batıya bütün İslam imparatorluklarında bol bol görülür). Bütün bunlara karşılık, Kur’an ve hadislerde bahsedilmeyen ve ulema tarafından hakkında “şer’idir” hükmü verilmeyen inanç ve uygulamalar “cahilî” olarak kabul edilmektedir.

Bu tanımlamalardan sonra şimdi de Halk Dini ile Resmi dinin etkileşimine yol açan durumlara temas edelim:

Evrensel dinler, ortaya çıktığı coğrafya ve topluluk dışına çıkma yeteneğindeki dinler olup, başka ırktan insanların söz konusu sisteme geçmesine izin verirler, yani, proselitisttirler. Bu bağlamda, başka dinsel ve kültürel sistemlerden “evrensel” dinlere geçme sürecine girmiş toplulukların “geleneksel” kültürel unsurlarından bir kısmını da kendi bünyesine kabul etme karakterini taşırlar.

Genel anlamda halk dini, temel çerçevesini Kitabî din ile oluşturarak sınırlarını ulusun veya kültürel bölgenin kökleşmiş olduğu, halkın uzun tarihî süreci içerisinde meydana getirdiği dinî ortamına kadar dayaa-

nan inanç ve uygulamalardır. Resmî din ise, bütün emir ve yasakların tanrı veya tanrılara ya da din kurucularına dayandığı kurallardır (Vrijhof, 1979: 1).

Halk inanışları, tespit edildikleri toplulukların ilksel kültür özelliklerini taşırlar. Bunların evrensel dinlerdeki gibi sistemli olarak yayılma amacı olmadığından ötürü, çok büyük bir reforma uğramadıkları sürece, bir bütün olarak kendi çevresinin dışına çıkmazlar. Ancak bu, “geleneksel” unsurların başka din “ortamı”na girmeyeceği anlamına gelmez.

Halk dininin kaynakları, kesin olarak belli değil iken, Resmî/Kitabî dinin kurucusu-peygamberi, kutsal kitap gibi kaynakları vardır.

Bu bağlamda, içine kelam, fıkıh ve hadis konularının girdiği *resmî dinin* ilahiyat formunun dışında, insanların din adına inandığı, düşündüğü, söylediği ve yaptığı şeylerin tümüne biz *halk inancı* diyoruz.

Ülkemizde halk dini, hem günlük ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren, hem de düzensiz ya da pek nadir yapan, ama kendini “Müslüman” olarak tanımlayan insanların inanç ve uygulamalarını ihtiva etmektedir. Burada, insanların günlük hayatında sergiledikleri inanç ve uygulamaların, iman edilen dinin resmî öğretilerine uysa da uymasa da, genel Dinler Tarihi araştırma yöntemlerine göre, “dinî” olarak nitelendirildiğini belirtmemizde yarar vardır (Bianchi 1975: 5-9). Çünkü Dinler tarihçileri için “halk dini” deyiimi, aşağılayıcı, küçük düşürücü bir deyim olmayıp, tasvir edici bir adlandırmadır, yani, Dinler Tarihinde resmî din nasıl tasvir ediliyorsa, halk dini de aynı yöntem üzere tasvir edilir, hakkında “doğrudur”, “yanlıştır”, “haktır”, “batıldır” gibi hükümlerde bulunulmaz ve içindeki inanç ve pratikler “dinî” olarak nitelendirilir (Bianchi 1975: 180-181).

Bu kısa girişten sonra, şimdi de tebliğ konumuzla ilgili olarak, Türk Halk İnanıcı hakkında kısaca söz edelim.

Türk Halk İnanıcı ve Türk Medyası

Budizm, Zerdüştlük, Nasturî Hıristiyanlık, Yahudilik, Manilik ve İslam gibi evrensel veya bölgesel dinleri kabul etmiş olmakla birlikte bazılarının kendi geleneksel dinlerinde devam etmiş olan Türkler, uzun bir deneme döneminden sonra, “koruyucu” gücünü fırsat bilerek, İslamiyeti kabul edince, Kuran’ın kesinlikle inanılması ve yapılmasını emrettiği farzları, istenildiği şekilde yerine getirmeye gayret göstermişlerdir. Ancak bunun yanında, diğer uygulamaları, özüne bağlı kalarak farklı bir biçimde yorumlamışlardır (Günay-Güngör 1997: 169-218). Yani, hakkında kesin hükmün bulunmadığı ya da esnekliğin veya ruhsatın bulunduğu konuları, kendi anlayış ve yorumlarına göre uygulayıp

kendilerine özgü bir “İslam” oluşturmuşlardır. İşte bu noktada Türk halk dininin başladığını söyleyebiliriz.

Günümüze kadar ulaşan Türk Halk inançları zaman zaman Türk medyasında gündeme getirilip etkili bir biçimde tartışmalara neden olmaktadır. Bu tartışmaların “olumlu” mu, yoksa “olumsuz” mu etki bıraktığı biçimindeki bir soruya bir dinler tarihçisi bakış açısından verebileceğimiz cevap, elbette ki “olumsuz” etki bıraktığı şeklinde olacaktır. Çünkü, yukarıda da işaret ettiğimiz üzere, İslam dini de “evrensel” din özelliğinde olup, kendisine ihtida eden toplulukların, “geleneksel” elemanlarını hazmetme durumundadır.

Şimdi de günümüz Türk basın yayın organlarında tartışılan konuları tasnif edecek olursak, bunlar başlıca şu şekilde görülür:

1- Giriş/Geçiş Törenleri (Erkek çocukların sünnet edilmesi ve sünnet düğünü, evlilik törenleri): Bu konular Türk medyasında sadece haber formatında olup diyanet yetkililerinin açıklamaları suretinde yer almaktadır. Diyanet’in açıklamaları da bu rit ve ritüellerin yapılması gerektiği ama israf derecesinde kutlama yapılmaması şeklindedir.

2- Tabiatla ilgili Törenler (yaygın olmamakla birlikte tarımla uğraşan kesimler tarafından kutlanan hasat ve bağ bozumu şenlikleri, hayvanların döllenmeye başlamasını simgeleyen Saya Şenlikleri, Hidrellez ve Nevruz gibi bahar şenlikleri). Son yıllara kadar bu konularla ilgili pek fazla yayın yapılmazken, özellikle Nevruz şölenlerinin devletin yarı resmî kutlamalar programına almasından sonra haber nitelikli olarak Türk medyasında sıkça yer almaya başlamıştır. Daha önceleri Diyanet yetkililerinin Nevruz hakkındaki açıklamaları “Bunun İslam ile ilgisi yoktur” şeklinde haber edilirken, Güney Doğudaki malum olaylardan sonra, devletin yönlendirmesi ile Diyanet yetkilileri de Nevruz’un “insanları birleştirci, kaynaştırıcı bir sevinç günü olduğu” şeklinde açıklamalar yapmaya başlamış ve bu da Türk medyasında böylece haber edilmeye başlamıştır.

3- Resmî din formlarında olmayıp dinî törenlerde görülen muayyen uygulamalar (mevlit ve ilahî okumak, zikir çekmek). Zaman zaman değişik olaylar sonucunda gündeme gelen bu konular, Diyanet ve İlahiyatçılar tarafından fazla aşırıya kaçmadan yapılması “bid’atı hasene” cinsinden işler olarak tavsiye edilmiş; ancak çok marjinal tiplerin mevlit ve ilahî okumaların Kur’an ve hadislerde bulunmadığından dolayı yapılmaması gereken “bid’at” şeklindeki açıklamalar zaman zaman, özellikle de Yaşar Nuri Öztürk tarafından gündeme getirilmektedir. Dinci gazetelerde bu konular aynı paralelde, yani bir kısmı yapılması güzel, bir kısmı da yapılmaması yönünde yayınlar yapmaktadırlar.

4- *Tarikat ve Şeyhlik Geleneği*: Bu konu da çok fazla eleştirilerek medyada söz konusu edilmektedir.

5- *Ramazan Orucu ve Teravih Namazı*: Son yıllara kadar üzerinde tartışma yapılmayan bu fenomen hakkında bir takım tartışmalar yapılmaya başlamış ve medya da bunlara yer vermiştir, vermektedir. Orucun farzı konusunda fikhî hususlar hariç olmak üzere pek fazla tartışma yapılmamaktadır, ama Ramazan ayı boyunca kılınan Teravih namazının kaç rekat kılınacağı şeklinde rekat sayısı hakkında özellikle de Yaşar Nuri Öztürk tarafından gazete ve televizyonlarda sansasyonel tartışmalar yapılmaktadır. Muhafazakar nitelikli gazete ve televizyonlar bu konuya Diyanet'in günümüze kadar gelenekselleşmiş hükmü ve uygulaması doğrultusunda temas etmektedirler.

6- *Namaz*: Bu konuda Diyanet'in Kur'an ve Hadisler doğrultusunda uygulanagelen yerleşmiş hükmü geçerli olmakla birlikte, Namazların sayısı ve sünnet kısımlarının farklı olduğu biçiminde Yaşar Nuri Öztürk gibi ekzantrik ilahiyatçılar açıklamalarda bulunmaktadır.

7- *Muska ve Büyü*: Bu konudaki halk içinde var olan inanç ve uygulamalar hakkında Diyanet ve medya aynı tavrı sergilemekle birlikte, medyanın değişik kanadı olaylarla ilgili programlarında daha sansasyonel tavır sergilemektedirler. Ancak bunu yaparlarken de bazen çelişkili bilgi vermektedirler. Örneğin, önceden Show TV, şimdi de Star TV'de Ana Haber ve Ateş Hattı programlarında Reha Muhtar, tespit ettikleri bu türden olayları sansasyonel bir tarzda sunup eleştirmektedir. Örnek olay şöyle: Ankara Kızılay'da muska yazarak, büyü hazırlayarak ve medyumluk yaparak gelir sağlayan bir imam gizli kamerayla iş yerinde görüntülenmiş ve görüntülerle birlikte Reha Muhtar "yazıklar olsun sizin gibi meczuplara! Sizin gibiler yüce dinimizi lekelemektesiniz.... Sayın izleyiciler, Yüce dinimiz büyüü ve büyücüleri lanetlemiştir." gibi sözlerle haklı olarak halkı uyarır iken, başka bir zaman yine büyücülük yapan başka birisini tespit etmişler. Bu kimse, öncekinden farklı olarak dinî kimlikli bir şahıs değil. Bu sefer Reha Muhtar, bu kimse için "sevgili izleyiciler! Böyle şarlatanlara prim vermeyin. Adam hem Kur'an okumasını bilmiyor hem de büyü yapıyor!..." gibi sözler sarf etmiştir.... Sanki Kur'an okumasını ve Arapça bilen herkes büyü yapıyor!! Reha Muhtar'ın programlarında uzman olarak davet ettiği Bekir Hazar da aynı tutumu sergilemektedir.

8- *Kurban Bayramı*: Son yıllarda üzerinde en fazla tartışılan bir konudur Kurban fenomeni. Bu konuda Medya ikiye ayrılmaktadır. Star, Sabah ve Doğan grubu yayın organları Kurban olgusunu gelenekselleşmiş yapısından farklı olarak tartışma konusu yaparken, sağ ve dinî tandanslı yayın organları geleneksel İslamî uygulamayı savunmaktadırlar.

9- *Ölüm ile ilgili İnanç ve Uygulamalar, mezar ziyaretleri, cenaze törenleri*: Türk medyasında belki de en fazla tartışılan inanç konularının başında gelmektedir. Bu konuda resmi öğretinin temsilcisi olan Diyanet'in tavrı Hadislerde anlatılan cenaze törenlerinin (cesedin yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazı kılınması ve cesedin defnedilmesi) tavsiye edilmesi şeklinde olup bu konuda hemen hemen bütün medya hem fikirdir. Buna karşılık tartışılan konular, bu uygulamalara halkın eklemiş olduğu bir takım geleneksel inanç ve uygulamalardır. Bunlar ise, nekromantik inanç ve uygulamalar, Dini bayram ve diğer günlerde ölü yakınlarının mezara gidip, Kur'an'dan bölümler okumaları, mezarı sulamaları, mezarı öpmeleri, değişik yerlerdeki malum türbelere bahtın açılması, işinde eğitiminde başarılı olma, çocuk sahibi olma, hastalıklardan kurtulma gibi değişik dileklerin yerine gelmesi amaçlarıyla ziyaret edilmesi ve bu ziyaret esnasında kurban kesilmesi, dualar okunması, türbe veya çevresine çaput bağlanması, oralardan bir takım nesnelere alınması, malum türbede bir müddet yatılması vs.

Bu tür inanç ve uygulamalar zaman zaman Türk yayın organlarında eleştirel tarzda haber konusu yapılmaktadır. Örneğin 2001 yılının Ramazan Ayının ikinci gününde Star Gazetesi, Oruç Baba Türbesinde toplanan kalabalığın bir fotoğrafını tam sayfa yayımlayıp üzerine "İşte Yaşar Nuri'yi Kahreden Tablo" diyerek sunmuştur. Benzer manzaralar Posta, Hürriyet, Zaman ve Akit gibi gazetelerde de değişik üsluplarla eleştirilmektedir. Türkiye ve Ortadoğu gazeteleri bunlardan farklı olarak bu gibi uygulamaları Türk dini kültürünün zenginliği olarak sunmaktadır.

Fenomenolojik Değerlendirme

Buraya kadar genel hatlarıyla verilen olgular hakkında Resmî Öğretinin elbette ki "olumlu" veya "olumsuz" bir hükmü bulunmaktadır. Resmî öğretinin temsilcileri konumundaki Diyanet ile akademik durumdaki bir takım İlahiyatçılar, bu konular hakkında Kitap, Sünnet ve İcma çerçevesinde şekillenmiş olan geleneksel kalıp hüküm, rit ve ritüelleri tavsiye etmek suretiyle görüş belirtmektedirler.

Bu konular hakkında medyanın bakışı ise, yukarıda da işaret etmeye çalıştığımız üzere, Sol tandanslı, Sağ tandanslı ve Dinî tandanslı olsun çok ilginç gelecektir ama Diyanet'in bakışı ile büyük oranda paralellik arz ettiği, farklılığın sadece sunuluş biçiminin sansasyonel formatta olduğu gözlemlenmektedir.

Her dinde olduğu gibi İslam'ın da kendine ait ölçüleri vardır. Ülkemizde resmi öğretinin temsilcisi konumunda olan Diyanet ve bazı ilahiyatçıların görüş ve yorumlarını programlarında konu yapan Türk medyasının tavrı, Din Fenomenolojisi ve Halk bilimi disiplinleri açısından eksik ve yanlıştır. Çünkü Türkiye'de evrensel dinlerden birisi olan İslam

dini yaşanmaktadır. Dolayısıyla da “evrensel” dinin özelliklerini bilerek bu tür yayınlar yapılmalıdır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, evrensel dinler yayıldıkları alan içinde karşılaştıkları bir takım yerel inanç ve uygulamaları kendi içinde hazmetme yeteneğindedir. Böyle olmasa, evrensel özelliğini kazanamazlardı. Ancak evrensel dinlerin yayılma sürecinde karşılaştıkları yerel inançların hemen hemen tümü, ilk zamanlar “batıl”, “hurafe”, “yanlış”, “paganik” ve “hakikat dışı” gibi nitelendirmelere maruz kalmış ve bunlar yok edilmeye çalışılmıştır. Fakat ilerleyen zaman içerisinde yerel inançların büyük bir kısmı evrensel dinin özellikleriyle kaynaştırılıp yeni bir şekil oluşturulmuştur. Bundan dolayıdır ki, aynı dinin her ülkede farklı algılanış ve uygulanış biçimi vardır. Bu durum bütün evrensel dinlerin yaşadığı bir durumdur (Huisman, ?: 55-57; Seyidov, 1989: 343, 348, 353; Dunlop, 1966: 325-326; Minorsky, 1973: 141-150; Kuzgun, 1985: 30, 33; Akoğlu, 1995: 1-2, 29-33, 49-52).

Bu bilgiler ışığında Türk halk inancı aşağıdaki gibi değerlendirilmelidir. Biz bunu değerlendirirken, yukarıda sıraladığımız tartışma konularından sadece Ölüm ve ölümlle ilgili inanç ve uygulamalar ile kurban olgusunu bir makalenin sınırları içerisinde değerlendirmeye çalışacağız.

Bu konularla ilgili olarak aşağıda da görüleceği üzere, bir dinler tarihcisi bakış açısından kısaca şunları söyleyebiliriz: Türkiye’de ve hatta başka Türk halkları arasında bu iki fenomenle ilgili gözlemlenen inanç ve uygulamaların temel İslam inanç ve uygulamalarına ters düşmediği, bilakis İslam’ın ruhsat verdiği ölçülerde sergilendiği, dolayısıyla Resmî İslam ile yan yana bir birine ters düşmeyecek bir biçimde yaşayabileceğini, bunun için de Diyanet’in bu yönde tavır sergilemesinin her hangi bir karmaşa çıkartmayacağını söyleyebiliriz.

1- Ölüm ve ölü gömme ile ilgili inanç ve uygulamalar: Günümüzde Diyanet ve medya tarafından sıkça tartışılan ve çoğunlukla “İslam Dışıdır”, “Batıldır”, “Hurafedir”, “Şirkidir” şeklinde nitelendirilen ölüm ve ölü gömme ile ilgili Türk halk inanç ve uygulamaları “geleneksel” dönemde olduğu gibi, İslamî tarihin hemen hemen her döneminde çok yaygın bir biçimde görülür. Bunlar ise, bir takım hayvan, bitki ve nesnelerin durumlarından çıkarılan ölüm belirtileri inancı ve uygulamaları ve bu belirtilerden sakınma, ölüm anı ile ilgili inanç ve uygulamalar, ölüm sonrası nekromantik inanç ve uygulamalar ve son olarak anma günleri ile ilgili inanç ve uygulamalar biçiminde sınıflandırılabilir. Ölüm belirtilerinden sadece rüya olgusu, İslamî bir karakter arz ederken, hayvan, bitki ve başka nesnelerin ses, hareket ve durumlarından muhtemel ölümün geleceğini çıkarsamak, geleneksel dönem Türk inanç ve uygulamalarındandır. Şimdi bunları sırasıyla tartışabiliriz.

a) Türkler, İslam'da tavsiye edilmemesine rağmen, bir takım evcil veya yabani hayvan ve kuşların hareketlerini, seslerini, uçuş şekillerini (köpeğin sürekli bir şekilde acı acı havlaması, baykuşun pencereye ya da bacaya tünemesi ve orada ötmesi, vs.); rüyada görülen bitki, hayvan ve nesnelerin durumlarını (olgunlaşmamış meyve yemek, doru ata binmek, azı dişin kırılması, yılan sokulmak, at kuyruğu kesmek gibi); bazı özel bitkilerle ilgili bir takım halleri; hasta bir kimsede oluşan tecrübe kabilinden bir takım fiziki ve psikolojik değişimleri (hastanın imam istemesi, uzaktaki akrabaları görmek istemesi, hırıldaması vs.); astrolojik oluşumlarla ilgili (yıldız kayması) ve nekromantik bir takım uygulamaları (kara büyüün yapılması, Kibleye karşı işlemek, cesedin taşındığı tabutun sarılması, bir kimsenin öldüğü bölgede evin süpürülmesi ve oradan su içmek, evliya mezarına kötü davranmak) ölümün habercisi olarak kabul edip inanmışlardır.

Hayatın her anında karşılaşılabilecek bu türden olaylar karşısında, insanların günlük hayatlarında psikolojik olarak uyumlu olabilmeleri için, bazı korunmalar bulup uygulamaları kaçınılmaz bir gerçektir. İşte bu doğrultuda, Türkler yukarıdaki olaylar sonucunda inanılan, muhtemel “ölüm”den korunmak için bir takım kaçınmalar ve davranışlar sergilemektedirler. Hayvan veya kuşlarla ilgili söz konusu olaylardan birisiyle karşılaşan kişi, muhtemel ölümü savmak için öncelikle o hayvanı o bölgeden uzaklaştırır, lanetler, sarımsak keser veya öldürür. İnsanların, cenaze evinden Azrail'i uzaklaştırmak için yaptığı nekromantik anlamdaki yedi evde su kaplarının boşaltılıp ters çevrilmesi, yemek kaplarının boşaltılması, uyuyanların uyandırılması, ölü yatağının kaldırılması gibi uygulamalarda buldukları da görülür, ancak genel korunma ve kaçınma anlamında, kişi, en yakında bulunan her hangi bir evliya kabrini ziyaret eder duasını yapar “sadaka” dağıtır, kurban keser.

Bir takım hayvanların uğursuz sayılması, Türk kültüründe bulunan unsurlardandır. Yazılı kaynaklardan *Eski Türk Yazıtları*'nda bulunan, adı bilinmeyen Budist bir Türk tarafından Gök Türk dilinde yazılan *Irık Bitig*'de, bazı hayvan ve kuşların hareketleri, sesleri, uçuş şekilleri duruma göre “iyi” ve “kötü” olarak tasvir edilmektedir (Orkun, 1987: 263-285). Bunun yanında, Cüveynî'nin bildirdiğine göre, Uygur Türkleri de at kişnemesini, deve böğürmesini, kurdun ve köpeğin ulumasını, yırtıcı kuşların ötmesini, öküzlerin alışılmamış ses çıkarmasını kişisel veya toplumsal felaketin habercisi olarak kabul etmişler ve bu durumlar karşısında, buldukları yeri değiştirmişler, göç etmişlerdir (Juvaini, 1968: 61, 231). Ayrıca, bazı hayvan ve kuşlar değişik Türk mitolojilerinde ölüm habercisi olarak görülür. Örneğin, Altay ve Sibirya mitolojilerinde, sadece insan ve hayvanda bulunan ruhun ara sıra vücudu terk edip dağları ve ormanları dolaştığı ve dönüşte asıl bedene değil de başka birine doğru

gelirse o kişinin ölebileceği, ve ruhun yönünün ancak *köspökçü* denilen mistik kişiler veya köpek tarafından bilinebileceği, köpeğin bu durum karşısında, havlayarak o ikinci kişiyi ikaz edebildiği anlatılmaktadır (Ögel, 1971: 481). Yakut, Sibiryaya ve Hitay Türklerinin mitlerinde tilki, hakanlara tanrısal ilham getiren bir özelliğiyle birlikte bir takım hareketler sergileyerek ölümü haber veren bir hayvan figürü olarak motiflendirilir (Ögel, 1971: 50, 560). Yakut mitolojisinde Kartal, cehennem meleği *Buura Dohsun*'un kalbinin bir parçasından meydana gelmiş olup, Kahraman *Er-Sogotoh* kartalın şerrinden insanları korumak için *Buura Dohsun* ile savaşır. Bu motife binaen Yakutlar tarafından bu yırtıcı kuş, ölümcül kuş olarak telakki edilir (Ögel, 1971: 106). Kartalın aynı özelliği Manas destanında da görülür (Ögel, 1971: 546, 547).

Görüldüğü gibi, hem İslam öncesinde hem de günümüzde, hayvanların davranışlarından ölümü haber alma geleneği, Türkler arasında yaygın olarak görülmektedir. Bu örnekler çoğaltılabilir ama günümüzde bilinenlerin tamamını İslam öncesiyle temellendirmek mümkün değildir. Bununla birlikte, benzer motifler günümüzde daha geniş bir biçimde görülmektedir. Kaçınma ve korunma açısından, geçmişte ne tür rit veya ritüellerin yapıldığı tarafımızdan bilinmemesine rağmen, bizim için burada önemli olan, İslamî dönemde, kökü İslam öncesi Geleneksel döneme dayanan “belirtiler”den kaçınmak ve korunmak için, evliya kabirlerini ziyaret, sadaka vermek, dua etmek gibi bir takım İslamî rit ve ritüellerin sergilenmesidir, yani bu fenomenin, söz konusu rit ve ritüellerin yapılmasıyla islamleştirilmesidir.

b- Ölüm akabinde yapılan uygulamalardan, Hz. Peygamber'in hadislerinde yapılmasını tavsiyesine göre ölünün *gasli*, *kamis*, *izar* ve *lifafe* denilen üç parça kefen ile kefenlenmesi, cenaze namazının kılınması ve defnedilmesi (Buhari :250) normatif dinin tezahürü olarak değerlendirilirken, ölümün meydana geldiği odanın pencerelerinin bazı yerde açılması bazı yerlerde de kapatılması, ölü yatağının ortadan kaldırılması, cesedin başka odaya taşınması, tütsü yapılması, çenesinin kapatılması, cesedin üzerine makas, bıçak gibi eşyanın koyulması, cesedin muayyen yerlerden getirilen su ile yıkanması gibi uygulamalar da halk dini sınıfında değerlendirilir.

c- Ölünün defnedilmesinden hemen sonra, ölü evinde taziyeler kabul edilir. Bunun yanında, ölünün ilk Cuması, haftası, kırkı, elli ikisi, kara bayramı, yılı gibi anma günleri idrak edilir. Bu gibi anma günleri İslam kaynaklarında belirlenmemiş, sadece gerektiğinde Yasin Suresini okumak tavsiye edilmiştir. Buna karşılık, bu törenlerin kökenini Türklerin geleneksel inançlarında görürüz: İslam öncesi geleneksel dönemde idrak edilen üçüncü, yedinci, dokuzuncu günleri ve yıldönümü gibi defin sonrası ölüyü anma geleneği, İslam'ın kabulünden sonra da uzun kültürel deği-

şim sürecinde değişikliğe uğrayarak, ve de bir takım İslamî değerler kazanarak yeniden adlandırılmaları İlk Cuması, haftası ya da yedisi, kırkı, elli ikisi, ilk bayramı ve yıldönümü adları altında, Kur'an okunması, dua edilmesi, dinî vaazlar verilmesi, mevlid ve ilahiler okunması biçiminde islamleştirilerek devam ettirilmektedir ki, bu da (her ne kadar normatif İslam kaynaklarında belirtilmemişse de), mahalli halk dindarlığının bir parçasını oluşturur.

Halk dininin özelliğini taşıyan bu anma günlerinde görülen uygulamalardan iki şey dikkati özellikle çeker ki, bunlar da halk dininin ayrı birer parçasını bizlere takdim eder: *Ağıt ve yemek ziyafeti*.

Ölüm olayı ile birlikte, aileler günümüzde (genel olarak İslamî dönemde) hemen doğaçlama ağıt söylemeye başlarlar. Bunu yaparken de, saçlarını başlarını yolarlar, ağır biçimde ağlarlar-bağırırılar. Hz. Peygamber ölülerin ardından aşırı olmamak kaydıyla ağlanmasına ruhsat vermiş, daha sonradan şekillenen Resmî İslam da aynı yolu takip etmiştir. Bu ruhsata sığınarak, Türklerin, geleneksel adetlerini İslamî dönemde de sürdürdükleri görülür. Çünkü ağıt olgusu, Türk ölüm geleneğinin en karakteristik olanlarından.

Bilinen en eski Türk ağıtı, Çinlilere kaptırılan vatan parçası için söylenmiş ağıttır, (Atsız 1943: 35) ama ölümle ilgili en meşhur ağıt, yine Hunların hakani Attila (453)'nin ölümüne yakılan ağıttır. O öldüğünde, Hunlar, gelenek üzere, saçlarını kestiler, yüzlerini kılıçlarla yaraladılar, cesedi ipek çadıra koydular ve en gözde atlılar çadır etrafında dönerek ağıtlar söylediler.¹ Hıristiyan Bizanslıların tazyiki sonucunda Kafkasya'daki Hıristiyan Arsak Türklerinin hakani Baça Han, Hıristiyan inanç ve geleneklerinin ülkede yerleşmesi için, geleneksel *yug* geleneğini yasaklamış, hatta uygulayanları ölümle cezalandırmak için ferman çıkarmıştır. Bunlar, az önce anlattığımız şekilde, herhangi bir ölüm anında, geride kalanlar yüzlerini keserler, cesedin etrafında atlar sürdüler ve bir grup da *kopuz* eşliğinde ağıtlar söylerlerdi. Söz konusu yasağa rağmen, onlar ağıtlarını yukarıda tasvir ettiğimiz şekilde söylemişlerdir.² Sekizinci

¹ İşte, Munzucuk'un sevgili oğlu, Hunların büyük hakani, boyların idarecisi, burada yatıyor. O, tek başına, İskitleri, Almanları, Romanları, ve diğer krallıkları ele geçirdi, onlardan büyük miktarda fidyeler aldı. O, düşman yarasından, halkından birinin ihanetinden ölmedi. O mutlu bir şekilde, ağrısız, huzur içinde öldü. İşte bundan dolayı kimse intikam almayı düşünmüyor (Thompson 1948: 149).

² "...Ey İlahi! Kelamı halk eyleyen Ulu Tanrı,Özün nağme-ağı söyle, yad et bizim hükümdarı. Öyle nağme-ağı koş ki bu evezsiz itki için / Gözümüzden gece gündüz aksın odlu gözyaşları... (Seyidov 1989: 343).

yüz yıldan en ünlü ağıt, Gök Türk hakanı Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tegin için söylediği ağıttır ki, geleneksel Türk ağıt özelliklerinin bütününü ihtiva eder:

“Küçük kardeşim vefat etti. Ben yaslandım. Görür gözüm görmez gibi, bilir bilgim bilmez gibi oldu. Ben yaslandım. Zamanı Tanrı takdir eder, kişi oğlu hep ölmek için türemiş. Ben böyle yaslandım. Gözden yaş gelerek, etten gönülden feryat ederek yanıp yakıldım. Çok fazla yaslandım. İki Şad ile beraber küçük kardeşlerim ve kardeş oğullarım, oğullarım, beylerim ve kavminin gözü, kaşı ağlamaktan fena olacak diye sakındım. Matemci ve ağlayıcı olarak Kitan, Tatabı kavminin reisi Udar Sengün geldi.” (KT: Kuzey-doğu) (Orkun 1987: 52).

Bu cenaze töreni dokuz ay sürmüştür, yani Kül Tegin 731 yılının Şubat ayında ölmüş, *yoğ* töreni aynı yılın Aralık ayında tamamlanmıştır. Bu törenler sırasında, katılanların üzüntüsünü hafifletmek ve hatta diğer yabancı katılımcıların ağlamalarını sağlamak için, ölenin hayatını yeniden canlandıran, yaptıklarını anlatan ağıtlar müzik eşliğinde söylenirdi. Aynı özellikteki başka bir ağıt da, Kaşgarlı Mahmut'un *Divan*'ında değişik sayfalarda parçalar halinde verdiği Alper Tunga sagusudur (Kaşgarlı Mahmut 1939: 41-42, 160, 188, 189)

Türk destanlarında da aynı özellikteki ağıtlar bolca görülür. Manas Destanında Manas'ın, arkadaşı Almambet için söylediği ağıt (İnan 1972: 146), Manas'ın eşi Kanıkey'in Manas için söylediği ağıt (İnan 1972: 153), Dede Korkut Destanındaki Banu Çiçek'in, nişanlısı Beyrek için söylediği ağıt (Sümer vd. 1972: 52-53) bu türdendir.

Bu gelenek, Selçuklular döneminde de görülür. Örneğin, Sultan Alparslan'ın kız kardeşi Arslan Hatun, ağabeyi Alparslan öldüğü zaman (1072), yedi gün ağıt yakmış, perişan durumlara düşmüştü (Görkem 1992: 157-188).

Günümüzde, ağıt söyleme geleneği, ölüm anında ve defin sonrası anma günlerinde, geniş yer almakta olup, insanlar tarafından adeta yarı-dinsel bir uygulama olarak kabul edilir. İslam öncesi geleneksel ağıtlarda olduğu gibi, günümüzdeki ağıtlarda da ölen kişinin hayatının önemli iş ve tavırları hatırlatılır, bazen de ölü kişi sanki sağ imiş gibi onunla konuşuyor tarzında üzüntü sergilenir. Ülkemizde hiç görülmemekle birlikte, Azerbaycan'da çok ünlü ve zengin kimseler için söylenen ağıtlar müzik eşliğinde icra edilir (Seyidov 1989: 349). Aslında, halk genelinde olmasa da, bazı devlet büyükleri ve bölgesel nitelikli ünlülerin ardından yazılıp, makamlı olarak bestelenerek kayda geçirilen ağıt türleri, ülkemizde de görülür, ama bunlar genelde ticari amaçla yapılır. Bu türden ağıtlar, hatta yaygın olan, doğaçlama söylenen makamlı ağıtlar, belki de, her ne kadar müzik enstrümanları eşliğinde olmasa da, makamlı olmalarından dolayı,

İslam öncesi müzikli ağıt türünün bakiyesi olarak değerlendirilebilir (Ünal 1998: 127-130). Bu dönemde çalgıların kullanılmamasının nedeni, normatif İslam'ın müziğe karşı tavrı (Uludağ 1992: 44-50) gösterilebilir.

Çalgılı-çalgısız ama makamlı olan bu ağıtlar neden söylenir? İlk önce, basit bir mantıkla “geleneğin” devamı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun yanında dinî, toplumsal ve psikolojik işlevi yerine getirmesinden dolayı icra edildiğini de ileri sürebiliriz. Şöyle ki, ağıt törenine katılanlar arasındaki ilişkilerin sağlamlaştırıldığını gözlemlerimizden öğrenme fırsatını bulduk. Anma günlerinde ilahî, mevlid ve ağıtın söylenmesi, bir takım dinî motiflerin, dinleyenlere hatırlatılması, dinî işlevinin de tezahürü olarak değerlendirilebilir. Psikolojik işlevi ise, törenler sırasında dile getirilen mutlak ölüm karşısındaki “çaresizlik” konusu, kişiyi dinî duygulara daha fazla itmesi ve kişilerin haykırarak, makamlı sözler söyleyerek kişisel rahatlatma durumuna girmesidir.

Diğer Türk ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de, yukarıda adlarını verdiğimiz anma günlerinde, dinî törenin başlamasından önce veya sonra, ölen kişinin ruhunu memnun etmek niyetiyle, ailenin maddî durumuna göre mümkün olduğunca yemekli-içecekli büyük bir ziyafet verilir. Resmî ya da normatif İslam kaynaklarında bu tür uygulamalarla ilgili olarak sadece Hz. Peygamber’in bir hadisinde, Müslümanların, ölen kişinin ailesi için yalnız yedi gün yemek hazırlaması, şeklinde bir tavsiye bulunur (Buhari: 202-206). Bu hadisten anlaşılan, telaş ve elem içinde bulunan aileye yardım etmektir ki bu da, yedi günlük yemeğin toplumsal ağırlığını öne çıkarır.

Hal böyle iken, bu yaygınlığın nedeni ne olabilir? Özü itibariyle kökü “geleneksel” döneme dayanan ziyafet, Türk ölüm kültürünün her dönemdeki en karakteristik olanlarından. Bu gelenek, bir takım motif değişimleri ile günümüzde de yaygın olarak sürdürülmektedir. Yaygınlığının nedeni, geleneksel dönemde var olan bir inanca dayanır. İnanca göre, ölen çocukların ruhu yedi gün, büyüklerinki ise kırk gün, evin etrafında dolaşır. Diğer bir rivayete göre ruh, yılda bir kez, daha önce yaşadığı bölgeye gelir. Bu esnalarda ruh *tiki* adı verilen ses çıkarır. Bu sesi geceleyin duyan kimse, o gece ölür. Bu yedi veya kırk gün sonunda, ruhun başkalarını öldürmemesi ve onu memnun etmek için, aile büyük bir ziyafet verir. Bu bağlamda, ruhu mutlu etmek gayesiyle anma günlerini yaygınlaştırmışlar, ölenin üçüncü, yedinci ve dokuzuncu aylarında ve yıldönümlerinde ziyafetler vermişlerdir (Dankoff 1975: 68-80). Bu anma günlerinin yerine İslamî dönemde, bir takım dinî motifler değiştirilerek (Kuran okuyarak, dua ederek, mevlid okuyarak vb.) aynı amaç istikametinde, yani ruhun mutlu olması niyetiyle, haftası, cuması, kırkı, gara bayramı, elli ikisi ve yıldönümü adları altında günler ikame edilmiştir. Çünkü bu adlar altında her hangi bir anma günü, normatif İslam’da belirtilmemiştir.

Bu ancak, değişen zaman içerisinde, insanların Din'e dahil ettikleri uygulamalardır. Her ne kadar normatif İslam, bunları hurafe, bid'at ve şirk olarak nitelese de, sosyolojik, psikolojik, kültürel faydası ve resmî din ile barışık olmasından dolayı, halk, uygulanmalarında her hangi bir sakınca görmeyip, "dindenmiş" gibi, bunları devam ettirmektedir.

d- Şeyh, seyyid, baba, abdal gibi adlar verilen şahsiyetlerin dini önemine binaen yapılan uygulamalar. Onları evinde ziyaret, kabirlerini ziyaret vs.: Ülkemizde halkın kabul ettiği evliya mezarları, hemen hemen her köy, kasaba ve kentte mevcut olup aşağıda görüleceği üzere, halk inancı ve uygulamalarında geniş bir yer tutar (Günay, Güngör, Kuzgun, Sayım, Taştan, 1996; Karaköse, ? : 15-17; Köksal, 1986/1: 153-175; Oymak, 1994; Aytürk, Altan, 1992; Nemet, 1992).

d.1- Ziyaret Amacı: Halk, az da olsa, mezarda yatan evliyanın feyzinden yararlanmanın yanında, başka amaçlarla ziyaretini gerçekleştirir. Bu gayeleri şöylece sıralayabiliriz: Hayvanlarla, ev eşyası ve yiyeceklerle, düşlerle, hastalıklarla, astrolojik olaylarla, nekromantik inançlarla, tabii olaylarla vs. ilgili olarak halkın 'ölüm belirtisi' kabul ettiği ve inandığı '*muhtemel ölüm*'ü def etmek,³ birtakım fiziki veya ruhi hastalıklardan kurtulmak, mal, mülk sahibi olmak, kötü alışkanlıklardan kurtulmak, iş sahibi olmak, gidilen yerden sağ-salim dönmek, kazalardan korunmak, girişilen bir işte başarılı olmak, çocuk sahibi olmak, uygun bir eş bulmak, kismetin açılması gibi niyetlerle ziyaret gerçekleştirilir (Günay-Güngör vd. 1996: 87-89).

d.2- Ziyaret Töreni: Hayvanlarla, ev eşyası ve yiyeceklerle, düşlerle, hastalıklarla, astrolojik olaylarla, nekromantik inançlarla, tabii olaylarla vs. bağlantılı *muhtemel ölümü* def etmek için birtakım uygulamalar var olmakla birlikte, bundan başka, aynı maksatla veya yukarıdaki niyetlerin gerçekleşebilmesi için, adap ve erkana göre mezar ve türbe çevresinde yapılması gerekli, bir takım törenler (rit, ritüel veya mensekler) vardır ki, bu amaçlar doğrultusunda, insanlar şunları yaparlar: Kuran'dan sure veya ayetler okumak, namaz kılmak, sadaka dağıtmak, kurban kesmek, mevlit okumak ve okutmak, salavat okumak, ilahi okumak, türbenin çevresinde yedi veya kırk kez dönmek, taş yapıştırmak, türbeyi öpmek, ağrıyan veya hastalıklı uzvu mezara sürmek, mezardan taş veya toprak

---

³ Bu belirtilerden bazı örnek: köpeğin acı acı, uzun uzun uluması, öküzün sahibini tanımaması, atın hasta olan evde kişnemesi, horozun öğle vakti ötmesi, tavuğun horoz gibi ötmesi, baykuşun çatıya tünemiş ulur gibi ötmesi, aynanın ansızın kendi kendine kırılması, vs. Ülke çapında yapılan araştırmanın başka örnekleri için bkz. (Örnek 1971: 15-37).

alıp eve götürmek, para atmak, toprak yemek, su dökmek, şişe kırmak, vs.

İnsanlar, yaygın olarak bu davranışlardan biri veya bazısını uyguladıklarında, yukarıda bahsettiğimiz amaçlarına ereceklerine inanırlar.

Kitabî İslam'da doğrudan doğruya hakkında herhangi bir ifadenin bulunmadığı bu gibi konular, Hz. Peygamberden sonra gelen ulema tarafından tartışılmış, hakkında kesin hükmün bulunmadığı bu gibi konularda “normatif” kurallar getirilmiştir.

İslam dünyasında, bu gibi meseleleri belki de en fazla tartışan kişi Ahmed İbn Teymiye'dir. O, eserlerinde, bu tür uygulama ve inançları “şirke sebep olan” fiiller olarak değerlendirmiştir. Teymiye Allah'tan başkasına, kabirleri başında veya uzaktan peygamberlere ve salih kullara dua edip yakarmanın, yıldızlara yakarmakla aynı olduğunu ve bu fiilin “şirk” olduğunu savunur (Teymiye 1986: 253). Bununla ilgili sureleri örnek gösterir⁴ ve şöyle ilave eder:

“Her hangi bir kimse peygamberi ya da melaikeden bir meleği görüp de “benim için dua et” derse, gıyabında ondan talepte bulunan kimsenin aksine, bu hal onu şirke götürmez. Çünkü gıyaben talepte bulunma, hep cereyan ettiği gibi şirke müncer olmaktadır; zira o anda mevcut olmayan veya ölmüş bulunan kişi, şirke düşeni engelleyememekte, aksine kalpler ona duaya ve şefaata talebine takılınca, bu durum şirke yol açmaktadır. Bu durumda kişi aynen müşriklerin ve ehli kitap ile Müslümanlardan bid'at ehlinin içerisine düştüğü gibi bu zevatın kabrinin, timsalinin veya benzer bir şeyinin bulunduğu mahalle yönelip yalvarıp yakarmaktadır.” (Teymiye 1986: 254).

Teymiye, ölümlerden yapılan her türlü isteğin hiç bir şekilde meşru olamayacağını savunur. Ona göre, sahabe ve salih kimseler böyle bir istekte bulunmamışlardır, çünkü bunda fayda değil zarar vardır. Teymiye, ölümlerden istekte bulunmayı, şeytanın işlerinden sayıp böyle işleri yapanların Tanrıya eş koştuklarını ileri sürer, şirk koşmanın ise Kuran'da Allah tarafından, kesinlikle yapılmaması gereken işler cinsinden olması hasebiyle, yasaklanmıştır, der ve ilgili ayetleri (Nisa, 36; Araf, 175-6) kaynak olarak gösterir. Ancak O, ölümlerden istekte bulunma eylemini, Hz. Peygamber'in zekatı teşvik için söylediği “*Yüce el, veren eldir; alçak el ise*

⁴ A. İmran (79-80): “Hiçbir beşerin, Allah'ın kendisine kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra kalkıp insanlara ‘Allah'ı bırakıp bana kul olun’ demesi mümkün değildir... ve size ‘Melekleri ve peygamberleri ilahlar edin’in’ diye de emretmez. Siz Müslüman olduktan sonra hiç size kafirliği emreder mi?”; İsra, (56-57); Sebe (22-23).

isteyendir” hadisindeki “*istemek*” ile aynı anlamda kullanır, halbuki, biri ezoterik, ikincisi ise fenomenal, somut bir eylemdir, yani birincisi manevi, diğeri de maddidir (Teymiye, 1986: 270-275).

Teymiye, meleklerin müminler için zaten dua ettiklerini (Mü’min, 7-9; Şura, 5, 6) ayetlerini kaynak göstererek belirtmeye çalışır. Ancak yukarıdaki paragrafta melek ve peygamberlerden dua talebinde bulunmanın meşruiyetini ima ederken, bir sayfa sonra, onlara dua edip şefaata dilemenin meşru olmadığını açıkça beyan eder ve bunu şirklikle denk görür (Teymiye, 1986: 255).

Teymiye, İslam öncesi ve ilk İslamî dönemlerde, Arapların kabirlerle gidip, ölülerin heykellerini yapıp veya resimlerini çizerek onun karşısına geçip de “Allah’ın yanında” kendilerine şefaata etmeleri için ölüye dua edişlerine dayanarak, kabirleri, put edinmenin ilk adımı olarak telakki eder ve buna da *şirk* nitelendirmesini yapar. Kabir ziyareti esnasında görülen varlıkların şeytan olduğu ve işitilen seslerin büyük ihtimalle cin veya şeytan sesi olabileceğini savunur. Ona göre, o anda şeytan, ölü kişinin suretinde görünür ve ziyaretçiyi kandırır Allah’tan uzaklaştırır. Teymiye, uykuda veya uyanıkken ölü kimseyi görerek, bu olayı “*keramet*” olarak değerlendirmenin cahillikten kaynaklandığını ve bu olayı insanın aynı anda iki ayrı yerde bulunamayacağı biçiminde reddeder. Aslında bu, Ona göre, o görülen şahsın kılığına girmiş kafir, fasık ve cahil cin taifesi veya şeytandır. Bu şeytanlar insanlara “kötü yolda” yardım ederler, gaybe dair bir takım haberler verir, arzuladığı kimselere yakınlştırırlar, başkalarından çaldığı para, yiyecek, giyecek gibi şeyleri bu kimseye gizlice getirip verirler (onu havada taşıyıp uzak bir yere götürürler, örneğin Mekke’ye, Hacca). O kişi de bunu evliyanın kerametlerinden sanır (Teymiye, 1986: 232-233, 242-249).

Teymiye, yukarıda anlatılan keramet denilen olguları “şeytani” işlerden sayarken kitabının **Velî ve Keramet** bölümünde, velilerin kerametini, iman ve takvanın bir sonucu olarak değerlendirir ve “*evliyanın ileri gelenleri, bu kerametleri din için bir delil olarak ya da Müslümanların bir ihtiyacından dolayı kullanırlar*” (Teymiye 1986: 252-253) şeklindeki kanaatini ortaya koyar, ama bu kerametlerin neler ve nasıl olduğu konusunda her hangi bir açıklama yapmamakla birlikte, bize göre, başka bölümlerde mutasavvıfların bazı örnek olayları (yani halkın keramet olarak görüp inandığı olayları) reddetmeleri bu türdendir. O, bunun yanında **vasat** ve **vasatın altındaki evliyanın kerametlerini** “şeytani” türden kabul eder (Teymiye, 1986: 247-253).

Bu bilgilere göre, Hz. Muhammed’e peygamberlik görevi verildikten sonra, O, daha önce Arap toplumu arasında var olan şefaata inancını muhafaza etmiştir ama şefaataçi olabilecek kimselere bir sınırlandırma

getirmiştir (şefaata hakkında bkz. Sebe', 23; Zümer, 44). Ancak bir çok müfessir tarafından bu ayetler yine İslam öncesi durumla birlikte yorumlanmış ve ayette açıkça zikredilmediği halde, şefaataçı olacakları melekler, peygamberler, sahabeler, şehitler, veliler ve dindar insanlar biçiminde genişletilmiştir. Buradan anlaşılacak şey şudur; İslam öncesinde her ölünün şefaataçı olacağı inancı var iken, İslamın gelmesiyle birlikte bu inanç, şefaataçı olabilecek kimseler Müslüman kişilerle sınırlandırılmış ve böylece İslamî bir motif kazandırılmıştır. Ancak bu inanç, Arap toplumu arasında bir takım etkili din adamlarının bu tür inançları "hurafe", "batıl", "şirk" gibi sıfatlarla tanımlamalarından sonra, yavaş yavaş kaybolmaya başlamış ve Ahmed b. Hanbel'in fıkhi doğrultusunda "Vahhabi" görüşünü "resmî inanç" olarak kabul eden Arabistan'da yasaklanmıştır.

İbn Teymiye, materyalist ve mülhid filozoflar adını verdiği İbni Sina vb. nin "*Kişi, ölmüş olan birini severse, özellikle kabrini ziyaret ettiğinde ruhu ile ölen kişinin ruhu arasında bir ilişki meydana gelir. Aklı faalden ya da feleki nefsten ayrılan o ölmüş kimsenin ruhu, Allah'ın bilgisinin dışında -hatta ziyaretçi ruhun da farkına varamayacağı bir şekilde- şefaata dileyen ziyaretçinin ruhuna feyiz saçar.*" şeklindeki ifade üzerinde düşünen herkesi kafirlikle nitelendirir (Teymiye, 1986: 242).

Normatif İslam'ın görüşleri böyle iken, Türkiye ve diğer Türk ülkelerinde yaygın olarak İslamî motifler içerisinde sergilenen şeyh, seyyid ve baba gibi sıfatlar alan din ulularını ziyaret olgusunun kökenini biz, Türklerin en eski geleneksel dönemlerinden itibaren uyguladığını, tahmin ettiğimiz zamanlara kadar dayandığını söyleyebiliriz. Geleneksel Türk inancında, ziyaret olgusu yaygın olarak bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Bu, ata mezarlarını, kutsal yer ve suları (*ıduk yer-subları*) ziyaret biçiminde gerçekleşmekteydi. Türk ülkelerindeki mezar ziyaretleri, evliya menkıbeleri ve destan edebiyatının gelişmesiyle doğru orantılı olarak gelişen 'veliler kültürü' ve 'adak ve ziyaret dindarlığı' (Günay-Güngör 1997: 302) ağırlıklı olarak geleneksel Gök Tanrı inanç ve uygulamalarının özelliklerini taşımaktadır.

Günümüzde, muhtemel kötü olayları engellemek, iyilik dilemek ve evliyanın şefaatinin ummak amacıyla yapılan evliya mezar ziyaretleri, doğrudan doğruya İslam öncesi ata mezarlarını ziyaret olgusuyla birlikte, *ıduk yer-sub* anlayışıyla da açıklanabilir. Kutsal yer ve su inancını ifade eden *ıduk yer-sub* deyiimi, eski Türkler arasında önemli bir yer tutmaktaydı. Ferdilikten toplumsallığa, yani özelden genele doğru yaygınlaşmasından dolayı toplumsal bir olgu olan ve İslamî motiflerle yapılan ziyaretler gibi, *ıduk yer-sub* törenleri de kendi başına toplumsal bir özellik taşımakta idi ki, her boya ait muayyen bir kutsal yer var olmakla birlikte, boylardan oluşan ulusun da ortak *kutsal yer ve suları* vardı. Buralarda insanlar hakanın önderliğinde toplanıp kurbanlarını takdim eder, ziyafet

yemeklerinden yer, dualarını yaparlardı. Bunları yapmaktaki amaç, var olduğuna inanılan bu yerlerin *iyesini*, sahibini mutlu edip, insanları yaptıkları iyi veya kötü davranışlarına göre zenginlikle, mutlulukla ve benzeri değerlerle ödüllendiren veya cezalandırabilen ve buralarda tezahür eden Tanrı'nın gücünün, kendi lehlerine dönmesini sağlamaktır.⁵ *Iduk yer-sub*lara karşı saygısızlık yapılması sonucunda o topluluk üzerine felaketlerin gelmesi inancının yansıması, İslamî dönemde, evliyaların sağlığında kendisine veya öldükten sonra türbesine saygısızlık yapan kimse- nin taş kesilmesi, hastalıklara yakalanması ve benzeri dertlere düşmesi biçimindeki motiflere, evliya menkıbelerinde sıkça rastlanır (Ocak, 1984: 91-93; Sakaoğlu, 1980: 140). Bu tür belalara duçar olmamak için, inanca göre, insanlar -her iki dönemde de- bu kutsal yerlere saygı duymak ve bir takım dinî davranışlar içinde bulunmak zorundadırlar.

Iduk yer sub'larla ilgili, koruyucu ve savunucu özelliğinin günümüze evliya mezarları ziyaretinin amaçlarından olan bela ve şerlerden korunma biçiminde taşındığı görülür. Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarının Doğu cephelelerinde, onun bu özelliği şöyle anlatılır:

'... yukarıda *Türkün Tanrısı*, *Türkün kutsal yeri suyu* böyle takdir eylemiş: *Türk ulusu yok olmasın diye, millet olsun diye babam Elteriş hakani, annem Elbilge hatunu Tanrı tepesinde tutup yukarı götürmüş, yüceltmış.*'

Aynı özellikleri, yukarıda sözünü ettiğimiz destanlardaki *iduk yer-sular*da da görürüz ki, İslamî dönemdeki, evliya mezarlarına giderek orada yapılan dualarda, Allah'ın sevgili kulunun 'yüzü suyu hürmetine' bela ve şerlerden kurtulma ümidinin menşei bu olsa gerektir.

Yine *Iduk yer sub*'larla ilgili olan, ve günümüzde evliya mezarı ziyaretlerinde de yaygın olarak gözlemlenebilen, 'bahşedici' olma özelliğidir. İslamî dönemde, evliya mezarı ziyaretlerinde çocuk sahibi olmak amacıyla yapılan törenlerin prototiplerini, İslamî dönemde kaleme alınmış olmalarına rağmen bir çok geleneksel Türk inanç ve uygulamasını yansıtan Oğuz (Oğuz Han'ın üçer çocuk sahibi olduğu kutsal orman ve kutsal suyu, daha sonraları insanlar ziyaret etti, buralarda dua ettiler, kurban kestiler, ataları ve başkaları için güzel dileklerde bulundular) ve Manas destanlarında da buluyoruz (Manas'ın babası Yakup Han, Manas'ı doğurmadan önce annesi Çıyırıcı'ya, kısır olduğu halde çocuk sahibi ola-

---

⁵ Mesela Ötügen ormanı, Altay Dağı; ve Kömen, (Orkun, 1987: 10-11, 40-41, 50 [BK-D, 35; KT-D, 23]) *Oğuz Destanı*'nda değişik dağlar, pınarlar, ırmaklar, ağaçlar ve ormanlar; *Dede Korkut Destanı*'ndaki Kazılık Dağı ulusal kutsal yerlerdendir (Ögel: 282; Sümer, Uysal, Walker: 17, 18, 79, 80, 83, 111).

bilmek için çevredeki kutsal elma ağacını ziyaret etmesini istiyordu) (Nour 1928: 17, 18, 58; Ögel 1971: 116-117; Togan 1982: 18-19).

Günümüzde de çocuğu olmayan evli kadınlar, çocuk sahibi olabilmek için yukarıda bahsettiğimiz rit ve ritüelleri yaparak evliya mezarlarını ziyaret etmektedirler.

Günümüzde yaygın olarak, gidilecek yere sağ-salim ulaşmak ve aynı şekilde dönebilmek için evliya mezarını ziyaret edip orada dua etmek, sadaka dağıtmak gibi uygulamalarda bulunmanın kökenine yine, Eski Türklerin *obo* veya *oba* (daha sonra buna *töz* veya *ongon* da denmiştir ki, taşları yığarak oluşturulan öbek demektir) kültüründe rastlayabiliriz. Burada onlar taşları yığarak ve bez parçası bağlayarak, kurban keserek, rakı saçarak ve dua ederek yolculuklarını ya da gidecekleri savaşlarını kutsarlardı (İnan 1986: 42-62).

İslam öncesi Geleneksel dönemde, ulu bildikleri kişilerin mezarlarını ya da kutsal bildikleri yerleri her fırsatta ziyaret ederek dileklerde bulunan Türkler, Orta Asya'da İslam'la ilk karşılaştıklarında da, Hz. Muhammed'in amcasının oğlu Şah Zinde namıyla bilinen Hüsem b. Abbas'ı (ö. 676), ilk Müslüman aziz olarak kabul ederek ve onun mezarını saygıyla, eskisi gibi, aynı amaç doğrultusunda ziyaret ederek uluları ziyaret etme geleneğini korumuşlar (Barthold 1977: 91-92; Herbert 1965: 67) ve günümüzde de Resmî dinin normlarından farklı olarak, yaygın bir biçimde devam ettirmektedirler.

Kur'an'daki Tekasür Suresinde belirtilen mezarların gurur kaynağı olarak kullanılmasının yasaklandığı ve “*Sizden önce kabirleri mescidler haline getirenler olmuştur. Sakın siz kabirleri mescidler haline getirmeyin. Sizi bundan nehyederim.*” (Müslim: 19, 23) hadisinde işaret edildiği gibi “aşırı derecedeki” mezar ziyaretleri ve ilk zamanlar “basit mezar ziyaretleri” Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır, ancak daha sonraları O, “ahiret hayatını hatırlatır” sözüyle “alelade mezar ziyaretleri”ni serbest bırakmış, hatta bir bakıma teşvik etmiştir. Yukarıda görüldüğü gibi, ileriki dönemlerde resmî veya normatif din bilginleri tarafından yasaklansa da, geçmişte ve günümüzde Türk ülkelerinde yaygın olarak, halk arasında görülen ve değişik rit ve ritüellerin sergilenerek çeşitli amaçlar için yerine getirilen din büyüklerinin kabirlerini ziyaret olayı, yapılan alan çalışmaları ve gözlemlerden anlaşıldığına göre, halk tarafından “İslam dışı” olarak görülmemektedir. Bilakis onlar, bu tür davranışları “dinî” olarak nitelemekte, inanmaktadırlar. Zira, gözlemler sırasında kaydedilen “*Ey Allahım! burada yatan habibin, filancanın yüzü suyu hürmetine...*” sözü, hem Türk ülkelerindeki müftüler hem de diğer Müslüman ülkelerdeki din bilginlerinin, bu tür uygulamaları yapanların “müşrik” olduğu şeklindeki suçlamaları doğrulamamaktadır. İbn-i Teymiye ve

Vahhabi mezhebinin görüşleri ve bunların etkisinde kalan Türk ülkele-
rindeki bir takım din adamlarının (Diyanet ve Yaşar Nuri Öztürk gibileri)
fetvalarına göre “aracı kılmak” olarak değerlendirilen bu uygulamalar,
halkın inancında “İslamî” veya “dini” olduğuna ve hatta “Allah rızası”
için yapıldığına göre, bunun temelinde, Geleneksel Türk İnanıcının
islamleştirilmiş olması yatmaktadır ki, halk dindarlığının bir noktasını
oluşturmaktadır.

Bütün bunlara rağmen halkın yüzyıllardır ziyaret ettiği ve yukarıda
sıraladığımız amaçlar doğrultusunda bir takım rit ve ritüeller gerçekle-
ştirdiği ulu kişilerin mezarlarına Diyanet İşleri Başkanlığı anlamsız bir
talimatname asmaktadır. Bu talimatnamede şunlar anlatılır:

“Ziyaretçilerin dikkatine!

İslam Dinine göre; Türbe ve yatırlara

- 1- Adak adanmaz
- 2- Kurban kesilmez
- 3- Mum yakılmaz
- 4- Bez-Çaput bağlanmaz
- 5- Taş-para yapıştırılmaz
- 6- Eğilerek ve emekleyerek girilmez
- 7- Para atılmaz
- 8- Yenilecek şeyler bırakılmaz
- 9- El-yüz sürülmez
- 10- Türbe ve yatırdan medet umulmaz
- 11- Türbe ve yatır etrafında dönülmez
- 12- Türbenin içinde yatılmaz.

*Bu ve benzeri bid'at ve hurafeler dinimizce kesinlikle yasaklanmış-
tır.*

D.İ.B. (Diyanet İşleri Başkanlığı)”

Bu ilanla Resmî İslam’ın yıllardır yok etmeye çalıştığı uygu-
lamaları, Türk halkı Diyanet’in ve Yaşar Nuri Öztürk gibilerinin
gözüne baka baka, sanki “siz ne dersiniz deyin, ben yine Müslümanım”
dercesine sürdürmektedir.

Bu durumda, İslam öncesi Türk atalar kültü ile İslamî dönem şeyh
mezarlarını ziyaret esnasında içerik olarak farklılık olsa da şekil, rit ve

ritüel uygulamaları açısından benzerlik vardır, ancak buradaki mahiyet farklılığı, insanların Kuran okuyarak, İslamî tarzda dua ederek vs. ritüeli islamileştirmesidir.

2- Kurban Fenomeni: Kurban ritüeli, İslam'ın şartlı emirlerinden birisidir. Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra da, "Geleneksel" dönemde her fırsatta uyguladıkları Kurban törenini, İslam'ın vermiş olduğu "izinle" bunu daha yaygın bir biçimde günlük hayatın bir çok noktasında uygulamaya başladılar. Kurban Bayramında takdim edilen kurban, dinde "vacib" veya "müekket sünnet" sınıfında değerlendirilirken (Züheyli, 1992: 392-425) Türkler bunu, "geleneksel" dönemin bir alışkanlığı olarak deyim yerinde ise, "vacipten daha yüksek" derecede değerlendirmişler ve diğer İslam memleketlerinden daha yaygın bir biçimde idrak etmişlerdir. Buna ek olarak, kurbanı hayatın değişik anlarına yaymışlardır. Doğumda, düğünde, ölümdede, işte, yolculukta, tahsilde, ticarete, eğlencede, temel atmada vs. kurban kesme işi oldukça yaygınlaşmıştır.

Kurban ritininin, Müslüman Türkler arasında, diğer Müslüman milletlerden farklı olarak, bu denli yayılmasının nedenini geleneksel dönemde bulabiliriz. İslam öncesi geleneksel inanca sahip Türkler, inançları gereği, her önemli başlangıç için kurban sunarlardı. Türkler arasında ilk kayda geçen kurbanın sunulması, Hunların ataları Hsiung-nularda görülür. Onlar, Çinlilerle yaptıkları savaş sonunda kazandıkları zaferin hatırasına, Tanrı'ya şükür niyetiyle hayvanlar takdim etmişler ve bunu her yıldönümlerinde tekrarlamışlardır (Ch'ü-Hsün 1959: 221-235). Aşağıda da görüleceği üzere, *yuğ* törenlerinde, mistik anlamda ölünün ruhunu memnun etmek, toplumsal özelliği anlamında da cenazeye katılanları doyurmak için çok sayıda hayvan kurban ederlerdi. Doğum, düğün gibi önemli anlar için de kurbanlar sunulur toy düzenlenirdi. Bununla ilgili örnek, Dede Korkut Destanında, Dirse Han'ın önce çocuk sahibi olabilmek için, sahip olduktan sonra da at, aygır ve koyundan kurbanlar kesip toy düzenlediği şeklinde anlatılır (Kilisli Muallim Rifat 1916: 8).

İnsan kurbanı da, yaygın olmamakla birlikte, Türkler arasında uygulanan ibadet türünden bir davranış idi. Bu türdeki kurban, ölen hakanın uğruna yada yapılan önemli bir işin başarılı, sağlam ve uzun süreli olması için yerine getirilirdi. Hakan için yapılan insan kurbanı örneği Hun hakanı Atila'nın cenaze töreninde, ordunun en seçkin askerlerinden bir kaçının kurban edilmesinde (Thompson 1948: 150) ve kesin olmamakla birlikte, Osmanlı'yı vahşi göstermek amacı güttüğüne inandığımız bir takım tarihçilerin hikaye ettiğine göre ilk Osmanlı devrinde yine aynı amaçla yapılan kurbanlarda görülür (Vryonis 1971). Macaristan'da Hıristiyanlığı kabul eden (13. yy.) Kuman Türkleri de, ölen krallarını en iyi atı ve korumaları ile birlikte gömerlerdi (Makdisi 1907: 21-22).

Anlaşılabildiği üzere, geleneksel dönemde hayatın her anlamlı anında değişik kurban sunma alışkanlığına sahip olan Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra da, bu müesseseyi İslam'da “sadece tavsiye edilen kurban” ile uygulama alanı bulmuşlar ve devam ettirmişler, ama Zilhicce Ayının onunda sunulan kurban hariç olmak üzere, uygulama alanını İslam'dan öncekilerle hemen hemen aynen muhafaza etmişlerdir. Ancak, geleneksel dönemde Tengri ile özdeşleştirilen kurbanlar, İslamî dönemde tabii bir biçimde bir takım motif değişikliğine uğramıştır. Bu dönemde kurbanlar, Allah ile ilişkilendirilmiş, kesiliş formu ve sonrasında yapılan işlemlerin mahiyeti açısından “İslami” motiflerle farklılık kazanmıştır.

SONUÇ

Bir toplum veya toplumsal bir sistem, değerler bütünüdür araştırılıp incelenmesiyle anlaşılabilir. Toplum, toplumsal ilişkiler sistemi içerisinde birlik olan insanlardan oluşur. Bu ilişkiler “maddî” olduğu zaman, kişisel anlamda “menfaat” niteliği kazanır. Buna karşılık, “manevî” ya da moral değerler söz konusu olduğu zaman, toplumu ayırt edici özellik olan (norm-role definition) halkın büyük çoğunlukla kabul ettiği değer yargıları açısından, dinsel ve törensel birlik niteliği kazanır. Bu ise, aynı din mensubu olan değişik toplumlar arasında bile farklılık arz edebilir (Radcliffe-Brown, 1972: 72-83). Bu farklılığın nedeni de, dinsel ve törensel tezahürlerin değişik semboller ve anlamlarla farklı bir “kutsal” veya “kutsal dışı” olarak anlaşılmasıdır (Geertz, 167-180). Kutsalın ve kutsal dışının uygulanma alanı, halkın kendi günlük hayatlarında olmasından dolayı, dinin tasviri de kaynaklarına göre farklılık gösterir. Bu bağlamda, antropolojik, etnolojik ve kültürel değerlendirmeler sonucu, “resmî” ve “halk dini” kavramları, aynı dine mensup ulusların, kendi kültür çevresi içinde birbirinden “farklı” oldukları görülmektedir. Bu durum, dünyanın değişik ülkelerinde rahatça gözlemlenebilir. Örneğin Japon Budizmi ile Srilanka Budizmi aynı değildir; İspanya Katolikliği ile İrlanda veya Amerika Katolikliği aynı değildir; Suudi Arabistan, İran ve Türkiye İslam'ı da aynı değildir. Bu ayrılığın nedenlerini toplumun kültürlerinde aramak gerekir. Çünkü, belli bir bölge insanının zihnindeki “kutsal” kavramı, oradaki dinin şekillenmesinde kendisini, herhangi bir şekilde gösterir. Aslında bu, her iki kavram arasında karşılıklı ilişki vardır; kültür dinin şekillenmesinde, din de kültürün şekillenmesinde rol oynarlar (Yinger, 1970: 203-223).

Sonuç olarak, Arap kültür “çevresi” ile İslam'ı kabul eden Türklerin kültür kökeni arasında bir fark ortaya çıkmaktadır. İslam öncesi Arap kültürünün unsurları İslam'ın ilanı ile birlikte “dinî” veya “gayri dinî” gibi nitelendirme içerisine sokulmuştur. Zira, İslam öncesi uygulamalarının çoğu “putperestlik” olarak değerlendirilmesinden dolayı, İslam'ın geleneksel Arap toplumu arasında yerleşmemesi “korku ve kaygısı”, bu

tür davranışların her hangi bir şekilde “kitabileştirilmesi”, “resmîleştirilmesi” ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Buna karşılık, yaklaşık olarak bin yıl önce Türklerin İslam’ı resmî din olarak kabul etmesiyle birlikte, onların geleneksel zamanlardan sahip oldukları kurumsallaşmış örf, adet ve geleneklerine İslam içerisinde “yer aradıkları” görülür. Eski inançlar kaybolmamış ama şekil değiştirerek yeni din ile “uyuşma” içinde bulunmuştur. Bu ise, iki türlü yol ile gerçekleştirilmiştir: Birincisi, kitabî dinin halk arasında yayılabilmesi için öngörülen “hoşgörü”, ikincisi ise, eski tanrı inancının yeni tanrı sıfatlarıyla (veya tersi) yorumlanması ve eski atalar kültürünün yeni *şeyh* anlayışı ile kaynaştırılıp islamleştirilmesidir. Bu iki yol genelde, sözlü kültürlerde daha yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

Toplumun islamleştirip de günlük hayatında inandığı ve uyguladığı bir takım davranışların, resmî veya kitabî bir takım kurum ve kişiler tarafından *batıl*, *hurafe* veya *bid’at* olarak nitelendirilmesi, toplum ile sürekli olan kültür arasında boşluk yaratmakta ve dinin çok sınırlı insanlar arasında “tek düze” olarak yaşanmasına neden olmaktadır.

Bunlar ferdî ve toplumsal hayatta kurumsallaşmış önemli gelenek ve göreneklerden olup, İslam ulemasının ortaya koyduğu resmî-kuralcı bir din olmakla birlikte, bazılarının göre, “alternatif İslam” özelliği taşımaktadır (Waadenburg, s. 346). Halk dini, resmî dini reddetmeyip, onun tebliğ etmiş olduğu dinî inanç ve uygulamaları kabul eder, ama resmî İslam tarafından kesin kes yasaklanmayan İslam öncesi adet ve gelenekleri, yerel veya milli unsurları içerir. Bunun için ulemanın desteğine ihtiyaç duymayıp sadece halkın psikolojik havası içinde, resmî İslam’ın sahip olduğu gibi herhangi bir ulemaya dayanmadan halk uygulamalarında kendisini bulur. Bundan dolayıdır ki, ulema fetvası ile halk uygulamaları arasında farklılık ortaya çıkar.

Geçmiş zamanlarda Müslüman halkların arasında kaydedilen ve şimdi “halk dini” adı verilen inanç ve uygulamalar, günümüzde batı düşüncesinin Müslüman topluluklara girmesinden, modernleşmenin hızlılığından ve eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte hayatın rasyonelleşmesinden dolayı yok olmakla karşı karşıya kalmıştır (Waadenburg, s. 343). Bunun yanında, halk dini dediğimiz davranışlar, devletin sahip olduğu resmî ideolojilerden etkilenmekte olup, folklor olarak değerlendirilmesinden dolayı aşağıya çekilmiş, dinî açıdan değeri göz ardı edilmiştir. Ayrıca, Kuran ve Sünnetin ışığı altındaki “doğru İslam” genel değerlendirmesi, halk dinini tamamen “din” dışına itmekte ve onları “bidat”, “şirk”, “hurafe” gibi adlandırmayla “sonsuz” cehenneme atmaktadır. “Doğru İslam”ın (!) dışladığı bu tür davranışlar mezhep ayırımı yapmaksızın hem Sünnî hem de Alevî ve Şîî geleneklerde bulunmakta olup insanların gün-

lük hayatına canlılık ve renk katmaktadır (Güngör, 1997: 1-18) ki, daha ileri çalışmaların yapılmasını gerektirmektedir.

Sosyal bilimlerin amacı, insanların kişisel, toplumsal, dinî davranış ve müesseselerini inceleyip “anlamak” olduğuna göre, (Heidegger 1982: 2, 18, 20) alan araştırmaları yoluyla konumuzla ilgili toplanan verilerin resmî din ile halk dini unsurlarının halk arasındaki değerini, etkisini ve işlevini “anlayabilmek” için, Din Fenomenolojisi, Dini Antropoloji, Halk Bilimi ve Folkloru uzmanları tarafından geniş çalışmalar yapılmalıdır. Eğer böyle yapılmazsa ele alınan din konularının, halk arasında hangi değerde ve özünün ne olduğu tam olarak “anlaşılamaz”. İnsanların inanç ve uygulamaları, adı geçen alanın uzmanlarınca değerlendirilirse, halk dindarlığının resmi çizilebilir. Eğer bu husus göz ardı edilirse, halkın dini anlaşılabilir ve dolayısıyla da mahiyeti hakkında önemli kanaatler ortaya konulamaz.

Bir kısmı bilinçli, bir kısmı ise bilinçsiz bir biçimde halk inanç ve uygulamalarına karşı tavır alan Diyanet ve yayın organları, “evrensel” olan İslam dinini, Türkiye’de Arabistan milli dini tarzındaki İslam’ı empoze etmektedirler ki, bu durum da ülkemizde İslam’ın homojen gruplar tarafından uygulanmasına zemin hazırlamaktadır.

Öyleyse, Türkiye’de İslam’ın yaygın bir biçimde inanılıp uygulanması ve gizlice yerleştirilmeye çalışılan Vahhabî geleneğinden uzaklaşmak isteniyorsa, Türkiye’de tespit edilen Halk inanç ve uygulamaları (ki yukarıda da gösterilmeye çalışıldığı üzere, bunların hiç birisi İslam’ın özüne aykırı değildir), halkımızın yüzyıllar boyunca İslam ile yoğurduğu ve sentez haline getirdiği şekli ile yaygınlaştırmak gerekir. Bu ise, Diyanet teşkilatında ve bütün basın yayın organlarında Dinler Tarihi, Din Fenomenolojisi, Halk Bilimi, Din Antropolojisi, Din Etnolojisi, Din Sosyolojisi gibi alanlarda uzman olan şahsiyetlerden oluşan bir ekip istihdam edilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKOĞLU, Muharrem, 1995, “**Cahiliyye Dönemi Arap Kültürü’nün Mezheplerin Doğuşuna Etkisi**”, E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- ANTES, Peter, “How to Study Religious Experience in the Traditions”, BASR Occasional Papers.
- ATSIZ, H. Nihal, 1943, “**Türk Edebiyatı Tarihi**”, İstanbul, s. 35.
- AYTÜRK, Nihat, B. ALTAN, 1992, **Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri**, Ankara.
- BARTHOLD, W., 1977, **Turkestan Down to Mongol Invasion**, tr. V. Minorsky,

London.

BİANCHİ, U., 1975, **History of Religions**, Leiden.

BOWMAN, Marion, Phenomenology, Fieldwork and Folk Religion. BASR Occasional Papers.

Buhari, 2, Kitabu'l-Cenaiz

CH'Ü-HSÜN, Kao, 1959, "The Ching Lu Shen Shrines of Han Sword Worship in Hsinung nu Religion", CAJ, vol. 5s. 221-235.

DANKOFF, Robert, 1975, "Kasgari on the Beliefs and Superstitions of the Turks", **JAOS**, 95, s. 68-80.

DUNLOP, D. M., , 1966, "The Khazars", *The World History of the Jewish People*, 10, ed. C. Roth, London.

GEERTZ, Clifford, "Religion as a Cultural System", Reader in Comparative Religion, s. 167-180.

GÖRKEM, İsmail, "Türk Dünyasında Yas Törenleri ve Ağutlar", *TDA*, Nisan 1992/7, s. 157-188.

GÜNAY, Ünver, H. Güngör, Ş. Kuzgun, H. Sayım, A. Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Kayseri, 1996.

GÜNAY, Ünver, Harun Güngör, 1997, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Ankara.

GÜNGÖR, Harun, , 1997, "Türk Alevi-Bektaşî İnanışlarında Şamanlığın İzleri", **Asya'dan Anadolu'ya Taşınanlar**, Ankara, s. 1-18.

HERBERT, J., 1965, **An Introduction to Asia**, London.

HUİSMAN, j. A. ?, Christianity and Germanic Religion, Official and Popular Religion , (?)

İbn Teymiye, , 1986, **Şeyhülislam Ahmed, İbn Teymiye Külliyyatı**, I, ed. Edip Gönenç, İstanbul.

İNAN, Abdulkadir, 1972, **Manas Destanı**, Ankara.

JUVAİNİ, Ala-ad-Din Ata Malik, 1968, **The History of the World Conqueror**, by J. A. Boyle, Manchester.

KARAKÖSE, O., (tarihsiz), "Evliya Ziyaretleri?", **Folklor**, Yıl. 3, S. 28, s.15-17.

KAŞGARLI MAHMUD, 1939, **Divanü Lügat'it-Türk**, Ankara.

KİLİSLİ, Muallim Rifat, , 1332 (1916), **Kitab-ı Dede Korkud (Ala Lisani Taiife-i Oğuzan)**, İstanbul.

KÖKSAL, H., 1986, 'İzmir'de ziyaret ve Adak Yeri Olarak Seçilen Kabirlerle İlgili İnançlar ve Uygulamalar', **Türk Folklorundan Derlemeler**, 1986/1, Ankara, s. 153-175.

KUZGUN, Şaban, 1985, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara.

Lessa, William A., Evon Z. Vogt, 1972, Reader in Comparative Religion, An Anthropological Approach, New York, London.

- MACCERRAS, Colin, 1968, *The Uighur Empire (744-840) According to the T'ang Dynastic Histories*, Canberra.
- NOUR, Rıza, 1928, **Oghouz-Name, Epopée Turque**, Alexandrie.
- NEMET, Meşedihanım, 1992, **Azerbaycan'da Pirlər**, Bakı.
- OCAK, Ahmet Yaşar, 1984, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*, Ankara.
- ORKUN, Hüseyin Namık, 1987, **Eski Türk Yazıtları**, Ankara.
- OYMAK, İskender, **Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Erciyes Üni. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1994.
- ÖGEL, Bahaddin, 1971, **Türk Mitolojisi**, Ankara.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, 1971, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara, s. 15-37.
- RADCLIFFE-BROWN, A. R., 1972, "Taboo", *Reader in Comparative Religion*, eds. W. A. Lessa, E. Z. Vogt, New York, s. 72-83.
- SEYİDOV, Mireli, 1989, *Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken*, Bakı.
- SÜMER, Faruk, A. E. Uysal, Warren S. Walker, **The Book of Dede Korkut**, London, 1972.
- THOMPSON, E. A., 1948, **A History of Attila and the Huns**, Oxford.
- TOGAN, Z. V., 1982, **Oğuz Destanı**, İstanbul.
- ULUDAĞ, S., 1992, *İslam Açısından Musiki ve Sema*, Bursa.
- ÜNAL, Mustafa, "Türkiye ve Azerbaycan'da Resmi Din ve Halk Dini Fenomenolojisi", *II. Dinler Tarihi Derneği Konferansı'nda sunulan tebliğ*, Konya, 20-21 Kasım 1998.
- ÜNAL, Mustafa, *A Comparative Study of Funeral Customs in Turkey and Azerbaijan with Particular Reference to Pre-Islamic Turkic Aspects*, Birmingham, 1996.
- VRİJHOF, P. H., *Official and Popular Religion, Analysis of Theme for Religious Studies*, New York, 1979, s.1.
- WAADENBURG, J. D. Jacques, "Official and Popular Religion as a Problem in Islamic Studies" *Official and Popular Religion*, s. 340-386.
- YINGER, J. Milton, 1970, **The Scientific Study of Religion**, New York.
- YODER, Don, "Toward a Definition of Folk Religion", *Western Folklore*, 33, no 1 (Jan. 1974), s. 1-15